

ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ КОСМІЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

FEATURES OF THE ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISES OF THE SPACE SPHERE OF UKRAINE

Федченко Д.І., студентка

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Статтю присвячено дослідженню такої сучасної сфери діяльності держави, як господарська діяльність космічних підприємств. Проаналізовано взаємозв'язок між підприємствами космічної сфери та господарським правом, встановлено основні засади правового регулювання цієї сфери. Виокремлено підстави, за якими діяльність космічних підприємств належить до господарської. У статті визначено колізії у правовому регулюванні засобів державного регулювання підприємств зазначеної сфери та запропоновано шляхи їх подолання. З огляду на необхідність подальшого розвитку космічних підприємств охарактеризовано способи підвищення їх конкурентоспроможності.

Ключові слова: космічні підприємства, господарська діяльність, засоби державного регулювання, ліцензування, конкурентоспроможність.

Статья посвящена исследованию такой современной сферы деятельности государства, как хозяйственная деятельность космических предприятий. Проанализирована взаимосвязь между предприятиями космической сферы и хозяйственным правом, установлены основные принципы правового регулирования этой сферы. Определены основания, по которым деятельность космических предприятий относится к хозяйственной. Выделены коллизии в правовом регулировании средств государственного регулирования предприятий указанной сферы и предложены пути их преодоления. Учитывая необходимость дальнейшего развития космических предприятий, охарактеризовано способы повышения их конкурентоспособности.

Ключевые слова: космические предприятия, хозяйственная деятельность, средства государственного регулирования, лицензирование, конкурентоспособность.

This scientific article is devoted to the study of such a modern field of state activity as the economic activity of space enterprises. The article analyzes the relationship between the enterprises of the space sector and commercial law, establishes the basic principles of legal regulation of this sphere. In the course of scientific work it is necessary to analyze what types of activities of space enterprises are regulated by commercial law, it is necessary in order to further propose a mechanism for the legal regulation of this activity.

The study identified the grounds on which the activities of space enterprises belong to the economic. The article identifies collisions in the legal regulation of the means of state regulation of enterprises in this area and suggests ways to overcome them. The focus is on the study of by-laws and regulations that regulate the licensing of types of economic activity of space enterprises, namely the production of parts of spacecraft. In the system of Ukrainian legislation there are only a few such acts, the main problem is that the regulations of these acts contradict the provisions of the laws. In this regard, there is a need to bring all these acts in line with each other and with European standards in this area.

Given the need for rapid further development of space enterprises, the article describes ways to improve the competitiveness of these enterprises. This is important for maintaining the activities of space enterprises, assisting them in making profits on a global scale.

Key words: space enterprises, economic activities, means of state regulation, licensing, competitiveness.

З огляду на постійний розвиток діяльності держав у сфері освоєння космічного простору в рамках виконання взятих на себе за міжнародними актами зобов'язань, вдосконалення інформаційних технологій і винайдення нових наукових підходів, технік виробництва та конструювання космічних апаратів і їх елементів виникає нагальна потреба врегулювання діяльності підприємств, що реалізують зазначені напрями. Регулювання діяльності підприємств космічної галузі можливе шляхом формування широкої нормативної правової бази, а також закріплення на законодавчому рівні конкретних заходів державного впливу, які можуть бути застосовані, оскільки нині суперечності в нормативних актах щодо такого регулювання викликають неоднакове застосування цих засобів, що призводить до виникнення низки практичних проблем у сфері отримання ліцензій, сертифікації та стандартизації отриманої продукції, одержання фінансування з бюджетів різного рівня, використання податкових пільг. Окремого розгляду також потребують питання щодо підвищення рівня конкурентоспроможності таких підприємств шляхом залучення до них приватних інвестицій.

Проблеми управління, розвитку та конкурентоспроможності підприємств космічної галузі були розглянуті такими українськими науковцями та державними діячами, як Ю.С. Алексєєв, О.В. Дегтярев, В.П. Горбулін, С.М. Конюхов, А.І. Шевцов, В.С. Шеховцов, О.В. Пилипенко, О.Є. Джур, С.А. Лісовенко, Ю.В. Бухун та ін. Однак у сучасних наукових дослідженнях більше уваги приділяється впливу діяльності космічних підприємств на економічний стан держави, їх рентабельності. Наша стат-

тя присвячена тим аспектам функціонування космічних підприємств, які стосуються забезпечення їх діяльності як суб'єктів господарювання.

Таким чином, невирішеними раніше проблемами є відсутність на законодавчому рівні переліку видів діяльності космічних підприємств, що дає змогу характеризувати їх як суб'єктів господарювання, суперечності законодавчих актів щодо застосування засобів державного регулюючого впливу, реформування космічної галузі з метою підвищення конкурентоспроможності підприємств на міжнародному ринку шляхом залучення приватних національних та іноземних інвестицій.

Мета статті – визначення особливостей господарських відносин, які виникають у сфері дослідження та використання космосу, що потребують системного господарсько-правового врегулювання; пошук шляхів виправлення законодавчих суперечностей щодо засобів державного регулювання; аналіз можливості залучення приватних інвестицій.

Забезпечення сталого розвитку сучасних космічних технологій в Україні є важливим чинником для вирішення стратегічних завдань держави, забезпечення інтересів держави у сфері національної безпеки й оборони. Наразі вітчизняні космічні підприємства відіграють ключову роль у технічному забезпеченні найбільш значущих космічних програм сучасності.

Космічна діяльність в Україні здійснюється відповідно до Законів України «Про космічну діяльність» [1], «Про державну підтримку космічної діяльності» [2], «Про затвердження Загальнодержавної цільової науково-техніч-

ної космічної програми України на 2013–2017 рр.» [3], а також указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, міжнародних договорів та інших нормативно-правових актів.

В Україні також існує Стратегія космічної діяльності України до 2022 р., схвалена наказом Державного космічного агентства України № 100 від 21 травня 2015 р. [4] як декларативний фундаментальний нормативно-правовий акт, що визначає першочергові заходи, спрямовані на забезпечення розвитку вітчизняної космічної галузі. Реалізація зазначеної Стратегії спрямована на підвищення ефективності космічної діяльності, вирішення актуальних завдань національної безпеки й оборони та реалізацію геополітичних інтересів держави, підвищення престижу України як космічної держави на світовій арені, перетворення космічної галузі України в мультиплікатор високо-технологічного розвитку вітчизняної економіки.

За положеннями Концепції реалізації державної політики України у сфері космічної діяльності на період до 2032 р. [5] Україна є визнаною у світі космічною державою, повноправним партнером на ринку космічних послуг.

Космічна діяльність в Україні здійснюється під егідою Державного космічного агентства у тісній взаємодії з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, Національною академією наук України, а також у широкій міжнародній кооперації, відповідно до законів і нормативно-правових актів, якими передбачено концептуальні засади космічної політики і науково-технічні завдання. З метою оптимізації й ефективності діяльності держави у космічній сфері Національне космічне агентство було трансформовано у Державне космічне агентство України, компетенція якого визначена Постановою Кабінету Міністрів України № 281 від 14 травня 2015 р. Основна мета діяльності Державного космічного агентства України – ефективне використання науково-технічного і виробничого потенціалу для забезпечення високого рівня космічної діяльності, сприяння соціально-економічному та науковому прогресу держави, створення потужного експортного потенціалу космічної галузі, розвиток міжнародного співробітництва. До сфери управління Державного космічного агентства належать 21 підприємство та 6 бюджетних установ, які здійснюють розроблення, виробництво та реалізацію продукції ракетно-космічного та некосмічного призначення. Реалізація космічної діяльності в Україні також передбачає проведення наукових досліджень і розробок, спрямованих на створення ключових елементів космічної інфраструктури – ракет-носіїв, супутників, космічних апаратів, нанотехнологій.

Розглядаючи діяльність космічних підприємств, необхідно встановити, яким чином вона підпадає під регулювання нормами Господарського кодексу України. Найбільший обсяг норм, що регулюють здійснення космічної діяльності, складають норми саме господарського права, адже якщо проаналізувати основні напрями космічної діяльності, то більшість із них можна віднести саме до господарської діяльності. Зміст космічної діяльності має у своїй основі господарську діяльність, яка є предметом господарського права та потребує узгодження з основним механізмом господарської діяльності [6, с. 383].

Серед напрямів космічної діяльності виділяють здійснення наукових досліджень і розробок, внаслідок яких створюються нові технології, інформаційні системи, що використовуються для запуску ракет. Ця діяльність реалізується науковими установами. Аналіз господарського законодавства дозволяє зробити висновок, що наукові установи можуть не лише брати участь у господарських відносинах, але й виступати як безпосередні суб'єкти господарювання. Внаслідок проведених досліджень науковими установами створюється певний науковий продукт, який втілений у відповідній документації і надалі може реалізовуватися. Зазначений науковий продукт має вар-

тість, що визначається затратами праці вчених, кількістю використаних матеріалів (письмових, технічних та ін.), затратами на відрядження тощо. Метою наукової діяльності може бути як досягнення певних економічних і соціальних результатів, так і отримання прибутку. Така діяльність може здійснюватися на замовлення, за задалегідь встановлену плату, на умовах передачі результату замовнику. Таким чином, правовий режим господарської діяльності наукових установ повністю поширюється й на установи, що здійснюють наукові космічні дослідження.

У сфері наукових космічних досліджень можна побачити основні ознаки господарських відносин, що є предметом регулювання господарського права. Наукові установи вступають у господарські відносини, зокрема шляхом укладення договорів на проведення фундаментальних наукових досліджень, прикладних наукових досліджень і виконання науково-технічних (експериментальних) розробок. З аналізу ст. 34 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» випливає, що проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок може виконуватися за державним замовленням, для забезпечення якого здійснюється програмно-цільове бюджетне фінансування [6, с. 387]. Крім того, наукові установи, якщо це передбачено їх статутом, можуть вступати у договори зв'язки не лише за державним замовленням, а й із недержавними юридичними особами. Їх відносини опосередковуються договорами у сфері науково-технічного прогресу.

Наступним напрямом такої діяльності є конструювання приладів і механізмів, які використовуються як деталі космічних апаратів або як пристрої, необхідні для запуску цих апаратів. У цьому проявляється діяльність щодо виробництва певної продукції, тобто господарська діяльність. Джерелами правового регулювання створення космічних об'єктів і приладів та механізмів, необхідних для функціонування космічних об'єктів, окрім загальних актів для усіх видів господарської діяльності, є Закон України «Про космічну діяльність», глава III якого визначає вимоги до об'єктів космічної діяльності, зокрема щодо сертифікації об'єктів і їх реєстрації, Наказ Національного космічного агентства України № 221 від 16 липня 2010 р. «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з розроблення, випробування, виробництва, експлуатації ракет-носіїв, космічних апаратів і їх складових частин, наземного комплексу управління космічними апаратами та його складових частин» та інші нормативно-правові акти [7].

Ще одним напрямком космічної діяльності є запуск космічних апаратів, який розглядається як вид діяльності із надання послуг. Мета цієї діяльності виявляється у доставці на терени космосу різноманітних об'єктів, виконання визначених завдань. Така діяльність здійснюється за допомогою космодромів. На території України відсутні космодроми, а як приклад запуску космічних апаратів за участю українських суб'єктів можна навести міжнародний проект «Sea Launch» («Морський старт»), для реалізації якого за законодавством США у 1995 р. було створено підприємство Sea Launch Limited Liability Company за участі й українських підприємств. Водночас сьогодні українські підприємства відсутні серед учасників Sea Launch LLC, але виступають як підрядники у створенні ракет-носіїв. Наприклад, 17 листопада 2018 р. в США з космодрому аерокосмічного агентства NASA «Уоллопс Айлен» у штаті Вірджинія було запущено ракету «Антарес», деталі для якої розроблялися за участі українських підприємств. Тобто, діяльність із запуску космічних апаратів є господарською (надання послуг) і здійснюється суб'єктами, що мають ознаки суб'єктів господарювання.

Таким чином, під час здійснення космічної господарської діяльності суб'єктами космічної галузі, як і під час здійснення будь-якої іншої господарської діяльності, виникають господарські відносини, які, відповідно до ст. 3

Господарського кодексу, можуть бути господарсько-виробничими, організаційно-господарськими або внутрішньогосподарськими. Господарсько-виробничі проявляються у взаємозв'язках між підприємствами у виробленні характерної для цих підприємств продукції. Організаційно-господарські відносини виникають між органами державної влади, що мають організаційні повноваження щодо суб'єктів космічної галузі, та суб'єктами космічної галузі. Внутрішньогосподарські відносини виникають між суб'єктами космічної галузі та їх структурними підрозділами (філіалами, представництвами), а також між структурними підрозділами суб'єктів космічної галузі. Тому діяльність таких підприємств врегульована саме нормами господарського права.

Розглядаючи питання суперечностей у нормативно-правових актах щодо засобів регулюючого впливу держави на діяльність космічних підприємств, слід звернутися до ст. 12 Господарського кодексу України, яка визначає, що держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності. До основних засобів належать державне замовлення, ліцензування, патентування і квотування; сертифікація та стандартизація; застосування нормативів і лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій цільових інновацій і субсидій [8].

Для подальшого успішного розвитку підприємств космічної галузі необхідно застосовувати такі засоби державного регулювання господарської діяльності: надання податкових пільг і права пріоритетного фінансування суб'єктам господарювання, які працюють у космічній галузі України та працюють як у напрямку створення нових робочих місць, так і у напрямку розвитку новітніх космічних технологій; надання привілейованої фінансової підтримки впровадженню космічних розробок українського виробництва, що визначаються потужними експортними можливостями; запровадження практики державної стандартизації діяльності підприємств космонавтики відповідно до вимог ЄС [9, с. 20].

Усі ці завдання покладені на державу як основного регулятора державної економічної політики. Основними засадами космічної діяльності в Україні є: державне регулювання; державна підтримка комерціалізації космічної діяльності та залучення інвестицій у космічну галузь України; еволюційність розвитку і послідовність реформування державної політики у галузі дослідження та використання космічного простору; ефективне використання науково-технічного потенціалу України, можливостей, які надає космічна діяльність, в інтересах національної економіки, науки, безпеки держави і в комерційних цілях; сприяння міжнародному співробітництву, збереження та розвиток міжнародних зв'язків у космічній галузі з урахуванням національних інтересів [1]. Таким чином, саме держава має відігравати ключову роль у процесі формування правового поля діяльності космічних підприємств і забезпечення їх необхідними засобами та ресурсами.

Що стосується дозвільних процедур, то нині є розбіжності в законодавстві стосовно питань ліцензування космічної діяльності. Згідно зі ст. 10 Закону України «Про космічну діяльність» будь-які суб'єкти космічної діяльності, які здійснюють або мають наміри здійснювати цю діяльність в Україні або під юрисдикцією України поза її межами, повинні одержати в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері космічної діяльності, ліцензію на право здійснення цієї діяльності. Перелік видів космічної діяльності, які підлягають ліцензуванню, визначається законом. Ліцензії на провадження такої діяльності видаються в порядку, встановленому законодавством [10, с. 18].

Але ж у редакції нового Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02 березня 2015 р. № 222-VIII [11], зокрема у ст. 7, у порушення вимог ст. 10 Закону України «Про космічну діяльність» [1], було вилучено вимоги щодо ліцензування таких видів господарської діяльності, як розроблення, випробування, виробництво, експлуатація ракет-носіїв, космічних апаратів і їх складових частин, наземного комплексу управління космічними апаратами та його складових частин, а отже, така діяльність може здійснюватися без надання ліцензії підприємствам, котрі бажають займатися такою діяльністю. Це є недоліком у законодавстві. До правил космічної діяльності в Україні, визначених у ст. 8 Закону України «Про космічну діяльність», зокрема, належать норми експлуатаційної придатності об'єктів космічної діяльності, стандарти та нормативні документи, якими регулюється порядок: ліцензування космічної діяльності; сертифікації та реєстрації об'єктів космічної діяльності; організації, виконання та забезпечення космічних запусків і польотів; нагляду і контролю за безпекою космічних запусків і польотів та експлуатації космічної техніки; охорони довкілля в процесі космічної діяльності та ін., які встановлюються відповідними державними органами України згідно з їхньою компетенцією та є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами космічної діяльності.

Також досі не втратила чинності Постанова Кабінету Міністрів України від 04 червня 1998 р. № 798 «Про заходи державного регулювання космічної діяльності», яка затверджує Порядок видачі ліцензій суб'єктам підприємницької діяльності на право здійснення космічної діяльності. У Постанові вказано, що цей Порядок регулює відносини, що виникають у процесі видачі ліцензій суб'єктам підприємницької діяльності, котрі здійснюють або мають намір здійснювати космічну діяльність в Україні чи під юрисдикцією України поза її межами. Також зазначено, що без ліцензії, яка видається НКАУ, не можуть здійснюватися: наукові дослідження, пов'язані зі створенням і використанням космічної техніки та технологій (крім ракет-носіїв); розроблення, випробування, виробництво й експлуатація космічних апаратів і їх складових частин, наземної космічної інфраструктури та її складових частин, обладнання, що входить до складу космічного сегмента супутникових систем, за винятком систем теледіалогов; передача, отримання, розповсюдження та використання даних із космічних об'єктів, крім питань, віднесених до компетенції Національної ради з питань телебачення і радіомовлення; надання інших космічних послуг, пов'язаних з орендою ресурсів національних і міжнародних систем супутникового зв'язку та мовлення операторами й окремими користувачами, гарантійним обслуговуванням та авторським наглядом за космічною технікою, реалізацією космічної техніки та технологій. Проаналізувавши ці нормативні положення, можна зробити висновок, що нині норми законодавчих і підзаконних актів суперечать одна одній, оскільки ці закони по-різному визначають діяльність, яка підлягає ліцензуванню. Водночас на підзаконному рівні встановлено, що ліцензуванню підлягають всі види господарської діяльності космічних підприємств. Тому необхідно узгодити ці положення між собою, аби надалі не виникало проблем у сфері ліцензування.

Щодо необхідності подальшої перебудови системи космічних підприємств, то варто зазначити, що галузь космічної промисловості кожної розвиненої країни належить до стратегічних і пріоритетних, відіграє значну роль у функціонуванні держави. Розвиток сучасних космічних технологій є одним із найсуттєвіших вимірників потужності держави на світовому ринку. Основними індикаторами, які визначають готовність вітчизняних космічних підприємств до етапу реформування, є підвищення жорсткості умов ринкової конкуренції, вимоги до зниження витрат виробництва, потреба у максимізації ефективності

управлінсько-виробничих структур, диверсифікація ринків збуту готової продукції та комплектуючих, забезпечення потреби у залученні зовнішніх інвестицій і вчасна підтримка платоспроможності й санації космічних підприємств [12, с. 60].

Процеси глобалізації зумовили нові умови господарювання та появу нових учасників світового ринку космічних технологій. Скорочення військових витрат і державних замовлень створило основу для залучення приватного капіталу в галузь і розвитку нових форм державно-партнерських відносин. Ускладнення коопераційних зв'язків дало поштовх процесам консолідації, укрупнення космічних підприємств, організації навколо урядових профільних організацій. Значущість супутникового зв'язку для задоволення сучасних потреб держави зумовило розширення кола країн, які здійснюють космічну діяльність. За цих умов структурна перебудова підприємств вітчизняної космічної галузі є одним із пріоритетів державної промислової політики, засобом реалізації сучасної інноваційної стратегії економічного зростання [13, с. 259].

Підвищення ефективної діяльності космічних підприємств в умовах сучасної глобалізації ґрунтується на процесі їх корпоратизації з метою інтеграції кількох успішних суб'єктів для ефективної конкуренції на світовому ринку. Цей процес передбачає виділення безперспективних виробництв з оперативним ухваленням рішень щодо їх перепрофілювання або ліквідації та раціональне за складом та організаційною формою об'єднання підприємств у корпоративні структури з можливим подальшим створенням потужних холдингів, конкурентоспроможних на національному та міжнародному ринках. Іншим шляхом підвищення

ефективності таких підприємств є залучення інвестицій. Інвестиції держави у космічну галузь можна визначити як залучення фінансових ресурсів у виробництво космічної продукції з метою подальшого їх збільшення й отримання економічного ефекту або іншого запланованого результату, такого як підвищення національної безпеки та покращення макроекономічної ситуації в Україні. Інвестиції дають змогу провести модернізацію устаткування, контроль за фізичним і моральним зносом основних виробничих фондів; впливають на збільшення вартості активів підприємства та розвиток виробничих потужностей.

З вищенаведених положень стає зрозуміло, що сучасний стан підприємств космічної галузі України потребує нагального вдосконалення. Найбільш сприятливими є два шляхи розвитку: 1 – корпоратизація підприємств з метою створення єдиного цілісного підприємства, здатного на однаковому рівні конкурувати та співпрацювати з європейськими й американськими підприємствами; 2 – залучення інвестицій.

Отже, в ході роботи було встановлено основні підстави, які дозволяють вважати підприємства космічної сфери суб'єктами господарювання, а саме те, що їх діяльність спрямована на виробництво товарів і надання послуг і реалізується з метою одержання прибутку; було проаналізовано суперечності нормативно-правових актів щодо застосування до таких підприємств засобів державного регулювання, а саме неточності у сфері ліцензування видів господарської космічної діяльності; було охарактеризовано найбільш доцільні шляхи розвитку космічних підприємств у майбутньому, а саме корпоратизацію та залучення інвестицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про космічну діяльність: Закон України від 15 листопада 1996 р. № 502/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 1. Ст. 2. URL: zakon.rada.gov.ua/go/502/96-вр.
2. Про державну підтримку космічної діяльності: Закон України, Офіційний вісник України. 2001. № 7. Ст. 275. URL: zakon.rada.gov.ua/go/1559-14.
3. Загальнодержавна цільова науково-технічна космічна програма України на 2013–2017 рр. URL: <http://www.nkau.gov.ua/nsau/catalognew.nsf/mainU/69F9BF25A4F7E85FC22579F700527555>.
4. Стратегія космічної діяльності України до 2022 р.: схвал. Наказом Держ. Косм. агентства України № 100 від 21 травня 2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-2012-p>.
5. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері космічної діяльності на період до 2032 р.: схвал. Розпорядж. Каб. Міністрів України від 30 березня 2011 р. № 238-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/238-2011-p>.
6. Драпайло Ю.З. Щодо нових напрямів господарсько-правового регулювання (на прикладі космічної діяльності). Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 1. С. 380–389.
7. Джур О.Є. Державне регулювання підприємств космічної галузі України: нові реалії та виклики. Вісник Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. 2015. URL: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvnaekonomika&s=ua&z=3748>.
8. Господарський кодекс України: від 16 січня 2003 р. № 436–IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18–22. Ст. 144. URL: zakon.rada.gov.ua/go/436-15.
9. Дегтярев О.В. Стратегія розвитку світового комерційного ринку космічної продукції та послуг. Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». 2009. Вип. 1. С. 19–23.
10. Швидка Т.І. Інноваційне інвестування в механізми забезпечення економічної конкурентоздатності: господарсько-правовий аспект. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право. 2013. № 3. С. 178–189.
11. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02 березня 2015 р. № 222-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 23. Ст. 158. URL: zakon.rada.gov.ua/go/222-19.
12. Джур О.Є. Удосконалення організаційно-економічного механізму підприємства космічної галузі. Стратегія економічного розвитку країн в умовах глобалізації: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 лютого 2012 р.: В 7 т. Д.: Біла К.О., 2012. Т. 6: Актуальні питання економіки. С. 59–61.
13. Швидка Т.І. Господарсько-правові засоби забезпечення зростання конкурентоздатності національної економіки. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право. 2015. № 1. С. 257–267.